

Лев КАЛИНЯК

УНДО І ОУН – БОРОТЬБА ЗА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ В “ПРОСВІТІ”

Проаналізовано взаємини УНДО і ОУН з “Просвітою”, окреслено ідеологічне підґрунтя ставлення цих партій до різних суспільних сил та участь їхніх представників у діяльності Товариства.

Ключові слова: “Просвіта”, УНДО, ОУН, СУНМ.

Характерною ознакою суспільно-політичного життя Західної України міжвоєнного періоду було протистояння в українському національному русі двох провідних політичних сил – легального Українського національно-демократичного об’єднання (далі – УНДО) та підпільної Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН). З кінця 1920-х рр. обидві партії проводили активну діяльність щодо поширення своїх впливів в українських структурах т.зв. “органічного сектору”. Відтак, об’єктом їхньої експансії стала також найбільша культурно-освітня організація краю – “Просвіта”.

Питанню політичного представництва в “Просвіті” присвячено низку праць вітчизняних авторів. Аналіз партійної приналежності членів її Матірнього Товариства викладено в працях Ж. Ковби¹ та Я. Комарницького². Взаємини УНДО і ОУН, у контексті їхньої діяльності в українських економічних та культурно-освітніх інституціях, охарактеризовано в дослідженнях М. Швагуляка³, І. Васюти⁴, І. Федика⁵. Разом з тим, поза увагою істориків залишається низка ідеологічних та організаційних аспектів протистояння зазначених політичних партій на терені регіональних філій і читалень “Просвіти”.

Пропонована стаття є спробою аналізу співвідношення політичних впливів провідних організацій легального та підпільного секторів українського національного руху у товаристві “Просвіта”.

Проблеми у взаєминах між представниками національної демократії та націоналістами розпочалися ще до 1929 р. Початок тривалому міжпартійному протистоянню поклали члени майбутньої ОУН, які на II Конференції українських націоналістів, що відбулася у квітні 1928 р. у Празі, прийняли ухвалу про необхідність рішучого відмежування усіх націоналістичних організацій у Західній Україні та в еміграції від легальних політичних партій⁶.

Слід зазначити, що дана ухвала, а особливо мотивація її прийняття деякими членами Проводу українських націоналістів (далі – ПУН), була відверто радикального характеру. Так, за словами Володимира Мартинця, “[...] в українському суспільстві десятиліття діяльності політичних партій привели до партійно-політичного хаосу”⁷. Тому з огляду на це, “[...]націоналісти повинні стати на шлях відмежування від усіх існуючих політичних партій, груп і центрів. Вони повинні створити

організацію[...], яка маючи всеукраїнський характер, зібрала б сили цілої нації до праці не тільки над сьогоdnішнім, але й над майбутнім нації”⁸. Ще далше у своїх виступах пішов один із головних ідеологів українського націоналізму Ю. Вассиян. В одному із номерів провідного органу націоналістів “Розбудова нації” за лютий 1928 р. було опубліковано його працю “До головних засад українського націоналізму”, в якій автор зазначав наступне: “Націоналісти будуть постійною небезпекою для всіх партій, діяльність яких буде розминатись з національною мораллю і буде звертатись проти національного ідеалу[...] Боротьба проти всіх партій – це пропаганда націоналістичних гасел і творення власного змісту”⁹.

Таким чином, лідери ще не створеної ОУН, відмежовуючи себе від легальних політичних партій, фактично подавали власну заявку на право вважатися політичним проводом української нації. Слід зазначити, що рішення про відмежування від легальних партій було апробоване також І Конгресом українських націоналістів ОУН 1929 р.

Подібна претензійність ПУН йшла врозріз з планами найвпливовішого тоді на Західній Україні УНДО, адже саме Об’єднання абсолютно небезпідставно вважало за собою право на провід в українському політичному житті. Офіційний орган національних демократів тижневик “Свобода” від 7 жовтня 1928 р. з цього приводу писав: “[...] тільки наша політична організація, яка обіймає всі українські землі під Польщею, а також усі верстви та класи українського народу, може бути єдиною опорою українців, поклавшись на яку вони зможуть витримати важке лихоліття, яке переживають”¹⁰.

Як бачимо, починаючи з кінця 1920-х рр., УНДО та ОУН розпочали безкомпромісну боротьбу за впливи в українському національному русі, претендуючи на його політичний провід. Для УНДО у даному випадку ситуація ускладнювалася тим, що націоналісти розгорнули активне проникнення своїх членів в організації “органічного сектору”, в яких з 1925 р. на провідних становищах знаходилися національні демократи.

Відтак, об’єктом поширення їхніх впливів стала також найбільша культурно-освітня організація краю – “Просвіта”, у якій і до того ще з середини 1920-х рр. представники різних націоналістичних груп, що у 1929 р. влилися до ОУН, займали серйозні позиції. Зокрема, членами Головного відділу “Просвіти” були такі діячі УВО, як Семен Магальяс і Богдан Кравців. Останній, відомий до речі у Західній Україні поет, окрім того, був референтом книгарні Товариства.

Активну діяльність у “Просвіті” провадили також члени Союзу української націоналістичної молоді (далі – СУНМ). Так, у кінці 1920-х рр. лише у Львівському повіті члени цієї організації керували роботою 22 самоосвітніх гуртків Товариства, ними ж було засновано чотири читальні “Просвіти”, до яких Львівська організація СУНМ регулярно надсилала доповідачів з рефератами виховно-освітнього змісту¹¹.

Цікаво, що до 1928 р. УНДО намагалося утримати СУНМ, попри його націоналістичну спрямованість, в орбіті своїх політичних впливів. Однак спроба національних демократів перетворити СУНМ на свою молодіжну секцію закінчилася невдачею. В УНДО мали усі підстави сподіватися на успішне вирішення даного питання, заручившись щодо цього підтримкою голови націоналістичної організації О. Боднаревича. Проте збори, що відбулися з цього приводу в Академічному домі,

не дали УНДО бажаного результату. Представники Союзу відхилили ідею тісної співпраці з УНДО¹². У подальшому СУНМ і надалі залишався виразно націоналістичною організацією, і після I Конгресу українських націоналістів переважаюча більшість його членів перейшла до ОУН. Щодо О. Бондаровича та кількох його однодумців, то їх з організації було усунуто¹³.

Слід зазначити, що попри значний поступ організаційного розвитку націоналістичного руху, на початку 1930-х рр. впливи УНДО в “Просвіті” були набагато вагомішими як у кількісному, так і в якісному порівнянні, враховуючи хоча б те, що до 1931 р. головою Товариства був член ЦК УНДО Михайло Галущинський, а генеральним секретарем – його колега Василь Мудрий, який у тому ж році став першим заступником голови¹⁴.

Суттєвим представництвом національних демократів залишалося і на регіональному рівні, зокрема, в філіях та читальнях організації. Згідно з свідченням повітових команд польської державної поліції, тільки у Жидачівському повіті, станом на 1929 р., під контролем місцевого повітового комітету УНДО перебувало 39 читалень “Просвіти”, до яких належало 1579 членів¹⁵. Подібна ситуація була характерною для більшості повітів Східної Галичини¹⁶.

Головну увагу в організації просвітницького руху повітові комітети Об’єднання приділяли заснуванню нових читалень, поповненню існуючих при них бібліотек новою літературою, створенню аматорських драматичних гуртків, сільських хорів тощо¹⁷.

До 1930 р., незважаючи на серйозні розбіжності між УНДО та ОУН, що виникали здебільшого через ідеологічні питання, відносини цих організацій ще не відрізнялися притаманною для пізнішого часу гостротою. Навпаки, цей період відзначався налагодженням певної співпраці. Йшлося навіть про те, що деякі члени ОУН мали бути включеними до партійного списку УНДО на парламентських виборах 1930 р. Однак, проведена того ж таки року УВО – ОУН саботажна акція, яка, за влучним висловом члена цієї організації Степана Ленкавського, “[...] відлунням пожеж поміщицьких фільварків сповістила світові про свій вихід на політичну арену”¹⁸, докорінно змінила відносини націоналістів з національними демократами.

Як контрдію саботажам, польська влада провела в Західній Україні масову “пацифікацію” українського населення. Репресивна акція не тільки зірвала переговори між УНДО та ОУН, а й взагалі паралізувала передвиборну кампанію Об’єднання. Крім того, значних збитків було завдано українським економічним і культурним установам, організаційно пов’язаних з УНДО. Найбільших втрат у цьому плані зазнала “Просвіта”. В часі “пацифікації” було знищено близько 300 читалень Товариства, арештовано значну кількість його активістів, на довший час було заборонено проведення будь-яких просвітницьких заходів. У 1931–1933 рр. число членів у Львівському Матірному Товаристві скоротилося з 25 до семи тисяч осіб¹⁹.

Наслідки “пацифікації” гнітюче вплинули на політичне керівництво УНДО, адже під загрозою знищення опинилися всі українські економічні та культурно-просвітницькі здобутки, досягнуті за останнє десятиліття. Гостра потреба у розрядці суспільно-політичної ситуації спонукала керівництво Об’єднання піти на неофіційні переговори з польською владою. Зазначений переговорний процес, який у середовищі сучасників тих подій отримав назву т.зв. “чорних кав”, тривав до 1935 р.

У ході переговорів керівництво УНДО поступово почало схилитися до співпраці з польською владою, яскравим проявом чого стала зміна політичної тактики Об'єднання у його переході від вимог боротьби за незалежність українських земель, до вимог здобуття національно-територіальної автономії Західної України у складі Польщі. Зазначена тенденція знайшла своє підтвердження на IV Народному з'їзді партії 1932 р. Питання щодо зміни політичної тактики на з'їзді підняв В. Мудрий, який у своєму виступі обнародував спеціальну резолюцію ЦК УНДО з цього приводу²⁰. В. Мудрий, зокрема, звернув увагу на потребу висунути практичні домагання щодо Польської держави. Такими “практичними домаганнями” повинні були стати вимоги територіальної автономії етнографічних українських земель у складі Польщі. При цьому вимогу автономії в резолюції трактовано як “переходово конкретну мету”²¹.

У той же час, в протилежному напрямку почала еволюціонувати діяльність ОУН, яка займала дедалі радикальнішу позицію до правлячого режиму, що найбільше стосувалося Крайової езекутиви організації, яку в 1933 р. очолив Степан Бандера. Особливу увагу у своїй діяльності ОУН акцентувала на роботі з молоддю, яка й складала “просвітянський” актив у сільській місцевості, будучи членами самоосвітніх і драматичних гуртків Товариства тощо. Так, упродовж першої половини 1930-х рр. ОУН провела низку резонансних експропріаційних актів і атентатів, організаторами та виконавцями яких були також члени “Просвіти”. Зокрема, одним із учасників нападу на пошту в Городку Ягелонському був активний член Левандівської читальні Товариства Григорій Купецький²².

Терористичні акції, за допомогою яких ОУН вела політичну боротьбу, ускладнювали роботу українським легальним політичним організаціям. Після кожної з таких акцій, польський загал, а особливо польська преса, закликали офіційні державні чинники до застосування радикальних заходів щодо українського політичного руху. В результаті відповідальність за акції ОУН перекладалася на інші українські політичні партії, культурні та економічні установи, просте населення. З огляду на це, лідери УНДО на сторінках преси та у публічних виступах завжди відсепаровувалися від акцій ОУН, засуджуючи екстремістські методи їхньої діяльності²³.

Виступаючи з осудом революційно-терористичної діяльності націоналістів, вище керівництво УНДО гостро критикувало практику залучення до терористичної роботи української молоді. Проте, якщо деструктивну діяльність молодих членів націоналістичної організації в УНДО ще частково списували на відсутність у них політичного досвіду, то стосовно керівництва ОУН з цього приводу в представників Об'єднання не було жодних сентиментів. Лідерів націоналістичної організації в УНДО трактували як “політичних спекулянтів”, які зводили на манівці зі шкодою для національного життя молоде покоління, яке не є здатним самостійно проаналізувати явища політичного життя²⁴.

Натомість члени націоналістичної організації звинувачували своїх опонентів у політичному угодовстві. Український легальний політичний провід в особі УНДО за таких обставин повністю втрачав авторитет у молодого покоління. Крім ключових політичних розходжень, у відносинах між ОУН та УНДО позначувався також суто психологічний конфлікт між “синами” і “батьками”²⁵. Цей факт визнавали і в самому УНДО. Так, у вересні 1934 р. газета “Свобода” з цього приводу писала:

“Лише випадково знаходимо місцевості, де старші співпрацюють з молодими. Ми маємо цілі полоси краю, наприклад, Стрий, Сокаль, де молодь вважає УНДО своїм найзавзятішим ворогом”²⁶.

Протистояння двох політичних таборів безпосередньо торкалося й “Просвіти”. Так, члени ОУН, виступаючи проти легальної діяльності національних демократів, звинувачували у співпраці з польською владою М. Галущинського²⁷. Мали місце також факти рукоприкладства, коли член ОУН завдав удару в обличчя заступникові голови “Просвіти” Василеві Мудрому²⁸.

Проте найбільшого напруження стосунки УНДО та ОУН досягли після 1935 р. Курс Об’єднання на “нормалізацію” польсько-українських відносин спричинив падіння його впливів в західноукраїнському суспільстві, внаслідок чого співвідношення політичної ваги в Західній Україні напередодні Другої світової війни змінилося на користь націоналістичної організації. Неабиякою популярністю користувалися лідери ОУН Є. Коновалець та С. Бандера, які в суспільній свідомості населення почали позиціонуватися як визнані лідери українського національного руху. Сприяла подібній зміні й міжнародна ситуація, що характеризувалася зростанням тоталітаристських тенденцій, прихильницею яких була ОУН, і крахом європейських демократій, на які у своїй діяльності орієнтувалося УНДО.

Зміна співвідношення впливів УНДО й ОУН у суспільно-політичному житті краю після 1935 р., була характерною і для співвідношення питомої ваги політичного членства в “Просвіті”. У цьому контексті важливе значення мало обрання на Загальних зборах від 11 червня 1936 р. секретарем Товариства члена ОУН Миколи Дужого²⁹.

Проте тенденції, пов’язані з втратою позицій УНДО, з середини 1930-х рр. були характерними, головним чином, для регіональних філій і читалень “Просвіти”. Напередодні війни сільські читальні Товариства стали місцем постійних зустрічей націоналістично налаштованої молоді, на яких обговорювалися важливі аспекти суспільно-політичного життя. Читальні “Просвіти” використовувалися також з метою популяризації революційної ідеології ОУН. Так, у с. Торки Перемишльського повіту членами організації Іваном Длябогом, Іваном Салуком та Андрієм Мадаєм з цією метою, при місцевій “Просвіті”, було створено самоосвітній гурток³⁰. У с. Кривому Бережанського повіту член ОУН Михайло Личак, під виглядом освітньої акції в читальні “Просвіти”, знайомив присутніх з основними ідеологічними постулатами націоналістичної організації³¹.

Подібна активність ОУН на терені “Просвіти” викликала неабияке занепокоєння керівництва легального УНДО, яке, побоюючись переслідувань польських репресивних органів, послідовно обстоювало тезу про позапартійність Товариства³². На тлі цих процесів мали місце гострі суперечки між представниками УНДО та ОУН у читальнях Товариства. Зокрема, націоналісти підозрювалися у вбивстві голови “Просвіти” с. Конюхи Бережанського повіту, члена УНДО Миколи Наваринського. Незадовго до замаху М. Наваринський звільнив з посади бібліотекаря читальні члена ОУН Івана Сеньковича за зберігання ним нелегальної літератури³³.

Слід зазначити, що вище керівництво обох організацій намагалося мінімізувати перетворення самого Товариства на арену свого протистояння. Прикладом цього може бути хоча б заборона М. Дужого членам ОУН у “Просвіті” зберігати

нелегальну націоналістичну літературу у сільських читальнях³⁴ з метою не провокувати конфліктних ситуацій як з представниками УНДО, інших легальних партій, так і польської влади.

З постійними закликами щодо недоцільності ведення в читальнях партійно-політичної діяльності виступав також і Головний відділ Товариства³⁵.

Зазвичай подібні звернення залишалися поза увагою членів первинних клітин ОУН у сільській місцевості, а організаційна діяльність націоналістів у читальнях “Просвіти” й надалі носила систематичний характер. Особливої активності вона набула в період існування Карпатської України. У багатьох випадках читальні виконували роль своєрідних законспірованих мобілізаційних пунктів для галицьких добровольців, що вирушали на Закарпаття, поповнюючи лави “Карпатської Січі”³⁶.

Цікаво, що поразка Карпатської України в березні 1939 р. стала черговим приводом для лідерів УНДО піддати критиці діяльність націоналістичної організації. Більше того, голова Об’єднання В. Мудрий вважав за доцільне використати поразку на Закарпатті в боротьбі з ОУН. Так, виступаючи на засіданні Контактного комітету (організації створеної у кінці 1930-х рр. для координації діяльності легальних українських партій – Л.К.) 20 березня 1939 р. він заявив: “Тепер найвідповідальніша пора розправитися з націоналістами [...] Нагода знаменита”³⁷. Подібний вислів яскраво свідчив про гостроту протистояння у відносинах націоналістів з національними демократами.

Свідченням зростаючої ролі ОУН у боротьбі за політичні впливи в “Просвіті” стали Загальні збори Головного відділу від 8 червня 1939 р. У результаті їхньої роботи було відхилено кандидатуру В. Мудрого на посаду голови Товариства. Внаслідок загальної внутрішньої ситуації, пов’язаної з провалом “політики нормалізації”, до керівництва “Просвіти” прийшла “коаліція націоналістів, католиків і фронтівців”³⁸. Головою Товариства обрано відомого церковного діяча отця Юліяна Дзеровича, а секретарем Головного відділу залишався М. Дужий, який за сумісництвом очолював редакцію тижневика “Просвіта”. Червневі події 1939 р. негативно оцінили лідери національних демократів, які трактували наслідки зборів як переворот на користь націоналістичних сил, як відхід від декларованих позапартійних принципів Товариства³⁹.

Загальні збори “Просвіти” від 8 червня 1939 р. викликали значний резонанс у польському суспільно-політичному середовищі краю. Зокрема, польська націоналістична преса трактувала підсумки виборів до Головного відділу як перемогу симбіозу українського клерикалізму та репрезентованого ОУН націоналізму, спрямованого своїм вістрям проти польської державності. У цьому контексті такі видання, як “Слово Народове” і “Дзеннік Польскі” відверто наголошували на тому, що “Св. Юр покинув УНДО та підтримує націоналістів!”⁴⁰ Безперечно, даючи подібну оцінку подіям, польські інформаційні чинники навмисне перебільшували існуючі реалії, маючи за мету висвітлити у вигідному їм світлі відносини в українському національному русі. Однак подібні заяви були також безпосереднім свідченням загальної тенденції зростання впливу ОУН не тільки в читальнях і філіях “Просвіти”, але й серед її вищого керівництва.

Постійне наростання конфлікту, характерного у відносинах між УНДО та ОУН, було свідченням глибокої кризи українського політичного середовища Західної України, що гальмувала також повноцінний розвиток національно-культурницьких

процесів. На превеликий жаль, ареною протистояння провідних політичних сил українського національного руху, попри декларовану понадпартійність, упродовж 1930-х рр. залишалася найбільша культурно-освітня організація краю – “Просвіта”.

Lev Kalyniak. Ukrainian National Democratic Organization and the Organization of Ukrainian Nationalists – a struggle for the political influence over “Prosvita”

The author analyzes relations of the Ukrainian National Democratic Organization (UNDO) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) with “Prosvita”, and characterizes ideological basis of the attitudes of these parties to various social forces and participation of their representatives in the activities of the society.

Key words: “Prosvita”, UNDO, OUN, SUNM.

- ¹ Ковба Ж. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу (До 125-річчя з дня заснування). – Дрогобич, 1993.
- ² Комарницький Я. Діяльність Василя Мудрого у “Просвіті” (1921–1939 рр.) // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки / Відп. ред. С. Віднянський. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 116–126.
- ³ Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
- ⁴ Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів, 2006.
- ⁵ Федик І. УНДО, ОУН: Ставлення до Польщі. – Львів, 1998.
- ⁶ Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С. 205.
- ⁷ Цит. за: Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С. 64.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Цит. за: Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – С. 102.
- ¹⁰ Не даймо себе розєднати // Свобода. – 1928. – 7 жовтня. – С. 1.
- ¹¹ Ковба Ж. Цит. пр. – С. 32.
- ¹² Книш З. Далекий приціл: Українська Військова Організація в 1927–1929 роках. – Торонто, 1970. – С. 73.
- ¹³ Мірчук П. Нарис з історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен, 1968. – Т. 1. – С. 84.
- ¹⁴ Шляхом допомоги “Просвіті” // Діло. – 1931. – 6 жовтня. – С. 3.
- ¹⁵ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 3099. – Арк. 5.
- ¹⁶ Там само. – Арк. 4, 7, 11зв, 13, 15, 24.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 7.
- ¹⁸ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 425.
- ¹⁹ Ковба Ж. Цит. пр. – С. 31.
- ²⁰ Баран С. За політичний реалізм // Діло. – 1932. – 9 квітня. – С. 2.
- ²¹ Там само.
- ²² Ковба Ж. Цит. пр. – С. 76.
- ²³ Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Ред. кол. Богачевська-Хом’як М., Дядюк М., Пеленський Я. – Львів, 1998. – С. 354.
- ²⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 17.
- ²⁵ Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С. 67.
- ²⁶ Кличі й дійсність // Свобода. – 1934. – 2 вересня. – С. 2.
- ²⁷ Ковба Ж. Цит. пр. – С. 31.

- ²⁸ *Кедрин І.* Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 145.
- ²⁹ Новий Головний Виділ Т-ва “Просвіта” // Діло. – 1936. – 17 червня. – С. 4.
- ³⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1088. – Арк. 18.
- ³¹ Там само.
- ³² Чи “пани” у Львові можуть погодитися – чи мусять вічно сваритися? // Діло. – 1939. – 11 червня. – С. 2.
- ³³ ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1088. – Арк. 18.
- ³⁴ *Ковба Ж.* Цит. пр. – С. 96.
- ³⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3043. – Арк. 23 – 23зв.
- ³⁶ Там само. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1083. – Арк. 16.
- ³⁷ Цит. за: *Шагуляк М.* Маловідома сторінка політичного життя Західної України (з історії контактного Комітету 1937–1939 роки) // Записки НТШ. – Львів, – 1994. – Т. ССХХVІІІ. – С. 242.
- ³⁸ *Падох Я.* Останні загальні збори “Просвіти” у Львові // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1970. Річник 60-й. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1969. – С. 102–103.
- ³⁹ Чи “пани” у Львові можуть погодитися – чи мусять вічно сваритися? // Діло. – 1939. – 11 червня. – С. 2.
- ⁴⁰ Цит. за: Чи св. Юр проти УНДО? // Діло. – 1939. – 9 червня. – С. 2.